

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУДДІ

Лапшинська Н. Б.

Стаття присвячена розгляду теоретичних підходів до дослідження комунікації, спілкування та комунікативної компетентності судді. На підставі аналізу комунікативної складової професійної діяльності та професіограми судді, визначено особливості та сутність комунікативної компетентності судді, як умови забезпечення ефективного управління залом судового засідання, всебічного розгляду судових справ та в цілому ефективності суддівської діяльності з належного відправлення правосуддя.

Ключові слова: комунікація, комунікативна компетентність, суддя, професіограма, правосуддя.

Статья посвящена рассмотрению теоретических подходов к исследованию коммуникации, общения и коммуникативной компетентности судьи. На основании анализа коммуникативной составляющей профессиональной деятельности и профессиограммы судьи, определены особенности и сущность коммуникативной компетентности судьи, как условия обеспечения эффективного управления залом судебного заседания, всестороннего рассмотрения судебных дел и в целом эффективности судейской деятельности с надлежащего отправления правосудия.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативная компетентность, судья, профессиограмма, правосудие.

The article deals with the theoretical approaches to the study of communication, communication and communicative competence of judges. Communicative competence is formed in direct interaction, it is also the result of the experience of communion between people and depend on other psychological components of personality and his abilities.

Communicative competence of a judge has determined as an integral component of psychological and social personality. It includes individual-kind collection of interconnected communicational knowledge, skills, strategies, styles, tools, technology transfer and receipt of information. It also contains influence to the psychology of people in a system of social relations of administration of justice. These factors ensure the effective implementation of the professional judicial activities.

Communicative competence of judge has permeated with his professional activities and components of a profессиogram and should provide management a hall of court session, a comprehensive review of court cases and the effectiveness of judicial activity of the proper administration of justice.

Key words: communication, communicational competence, judge, profессиogram, justice.

Постановка проблеми. Суддя та залучені для здійснення правосуддя представники народу є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя. Статус суддів, як сукупність прав і обов'язків, закріплених чинним законодавством України стосовно порядку обрання суддів, їх повноважень, гарантій їх діяльності та відповідальності закріплено та гарантовано Конституцією України,

законами України “Про судоустрій і статус суддів”, “Про Конституційний Суд України” іншими законодавчими актами. Професія судді є однією з найвідповідальніших, суспільно значущих та складних професій, що вимагає не тільки високу кваліфікацію й досвід у галузі права, загальнолюдських цінностей, а також розвинуті особисті моральні, гуманістичні якості, почуття справедливості й об'єктивності.

Серед низки психологічних навичок і компетентностей, беззаперечним є те, що суддя повинен впевнено володіти навичками спілкування та комунікативної взаємодії. Адже, окрім винесення юридично обґрунтованого рішення, суддя здійснює управління взаємодією представників сторін у ході судового розгляду, забезпечує належні права та можливість представникам сторін з метою змагального характеру судочинства, керує діалогом, вирішує конфлікти, розблоковує емоційно напружені ситуації в процесі судового розгляду. Тобто суддя, який веде судове засідання, уособлює в собі не тільки юриста, але й професійного комунікатора, функції якого полягають в управлінні процесом взаємодії. Тому, є необхідність аналізу концептуальних підходів до феномену комунікації та сутності комунікативної компетентності судді. При цьому будемо спиратися на те, що комунікативна компетентність суддів, як соціопсихічний феномен, функціонує у процесі безпосереднього спілкування з людьми - адвокатами, прокурорами, слідчими, експертами, різними громадянами, у тому числі обвинуваченими, свідками, потерпілими, а також колегами, підлеглими тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін “комунікація” увійшов у науковий обіг на початку ХХ ст. З тих часів здійснено чисельні дослідження та тлумачення феномену “комунікація”. Взагалі, учіння про спілкування і його роль в житті людини беруть свій початок з давніх часів, з історико-філософського знання. Так, в межах “практичної філософії” важливе місце завжди займали питання міжособистісних відносин, моральних аспектів людської поведінки [1; 2]. У різні історичні епохи активно розглядалися питання, пов'язані з нормами і правилами поведінки людини в суспільстві, моральні, релігійні, правові проблеми спілкування й міжособистісних відносин [2; 3]. У цьому ряду виділяються вчення про інтерсуб'єктивність Е. Гуссерля, “феноменологію симпатії” М. Шелера, “діалогіку” М. Бубера, “екзистенціальну комунікацію” К. Ясперса, вчення про “зустрічі” О. Больнова тощо [3].

Сьогодні активізується увага до спілкування людини й спільнот, а також до комунікативних аспектів наукових і практичних галузей, у тому числі юридичної сфери. Однак, проблеми спілкування і комунікації народжуються та існують зазвичай на понятійному рівні, тому вимагають адекватного визначення.

Класичні визначення спілкування трактуються таким чином: складний процес встановлення та розвитку контактів між людьми, в основі якого лежить обмін думками, почуттями, волевиявленнями з метою інформування; цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізна-

вально-трудової та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомоги вербальних засобів; процес взаємодії особистостей, породжуваний потребами у спільній діяльності [4]. Комунікація - це цілеспрямований інформаційний обмін в різноманітних процесах спілкування. Комунікація опосередковує майже всі види суспільної діяльності, а також акумулює соціальної досвід і передає його від покоління до покоління, є чинником етнічної ідентифікації, зберігає культуру. К. Черрі трактує комунікацію, як соціальне спілкування, головним засобом якого є мова [5].

Деякі вчені акцентують увагу на те, що поняття “комунікація” та “спілкування” мають різну специфіку. Вона полягає в тому, що комунікація являє собою специфічний суб’єкт-об’єктний зв’язок, суб’єктом в якому виступає комунікант, який передає інформацію, а реципієнт є об’єктом, тому що лише пасивно приймає інформацію. У процесі спілкування інформація циркулює між суб’єктами й об’єктами, носить активний характер. [6]. Проте, у науково-практичному обігу використання термінів “комунікація” та “спілкування” часто ототожнюється і є синонімічним, що загалом визнається коректним і відповідає змістовим характеристикам цих понять. Тому ми також, використовуємо терміни “комунікація” та “спілкування” будемо вважати їх ідентичними.

Аналізуючи комунікативну компетентність суддів також розглянемо сутність поняття “компетентність” і похідних від нього “компетенція” та “компетентний” В перекладі з англійської мови компетентність (competent) означає спроможний, знаючий, вправний, умілий, досвідчений; повноправний, правомочний. Тобто це якість людини, фахівця, який володіє певними знаннями, вміннями, навичками та іншими властивостями, які забезпечують йому ефективну діяльність у тій сфері, в якій він компетентний, або делеговані йому повноваження і права (С. Добросмілова, Н. Драгомирецька, Г. Єрмакова, О. Пометун Л. Сохань, А. Стуф, та ін.) [7; 8].

Відносно юридичної галузі компетентність визначається фахівцями як властивість юридичної практичної діяльності, що є похідною від компетенції, під якою, як правило, розуміють визначену чи закріплену законом, іншим нормативним актом сукупність професійних функцій, завдань, повноважень посадової особи або іншого суб’єкта професійної діяльності. Відповідно, компетентність - це володіння суб’єктом спеціальними теоретичними та практичними знаннями, вміннями й навичками, що дають змогу повно, точно, ефективно реалізовувати компетенцію, якісно й кваліфіковано здійснювати професійну діяльність [9, с. 219].

Проблематику компетентного професійного спілкування висвітлювали також О. Вербицький, Ю. Ємельянов, М. Зажирко, В. Каплінський, М. Коць, Л. Петровська, С. Петрушін та ін. Аспекти комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів та її розвитку представлено у працях Л. Долинської, Ю. Ємельянова, В. Москаленка, Л. Рудевої, Л. Терлецької, Л. Уманець, Т. Федотюк, Н. Чепелевої, М. Шевченко та ін. [4; 6; 8].

Метою статті є аналіз теоретичних підходів до дослідження феноменів комунікації, спілкування та комунікативної компетентності особистості, визначення особливостей і сутності комунікативної компетентності судді та її значення для ефективності суддівської діяльності з належного відправлення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний аналіз засвідчив наскільки важливим для розвитку

людства в цілому та кожної окремої людини є спілкування, наскільки технологічно складним й одночасно простим, різноманітним, багаторівневим, багатозначним, різнобарвним та загалом унікальним є феномен комунікативної діяльності та комунікативної компетентності людини. Проте, в кожній конкретній галузі діяльності, в конкретному професійному середовищі комунікативна компетентність, поряд із загальними ознаками, сутністю та різновидами, має свою неповторну специфіку й особливості. Такими особливостями наділена професійна діяльність судді, відповідно комунікативна діяльність і компетентність суддів також має свою специфіку.

Серед особливостей діяльності судді визначаються: винятково персональна відповідальність за свої дії та рішення; правова регламентація, жорсткий та чітко визначений процесуальний порядок професійних дій та поведінки судді; владний характер суддівських професійних повноважень; високе психологічне навантаження; прояв одночасно творчого характеру праці та організаторських здібностей у взаємовідносинах з навколишніми тощо. Аналізуючи функції судді, О. Бондаренко, зазначає, що особливий характер норм, які застосовує суддя найлегше усвідомити, враховуючи те, що суддя покликаний виправляти порушення порядку, який ніким не був створений й передумовою виникнення якого не були люди, котрим було сказано, що робити [10]. На наш погляд, поєднання психологічної спонтанності та нормативно-правової регламентованості в діяльності судді опирається саме на різноманітні види й особливості їх професійної комунікації, яку, виходячи з аналізу попередніх досліджень можна поділити на такі різновиди:

особистісно-орієнтована комунікація, що визначається як взаємодія з одним реципієнтом;

соціально-орієнтована комунікація, як взаємодія з групою;

кількісно-обумовлена комунікація, яка залежить від кількості суб’єктів комунікації;

вертикально-організаційна комунікація, яка відбувається на рівні керівник-підлеглий, та навпаки;

горизонтально-організаційні комунікації (між колегами, структурними підрозділами). Комунікації по горизонталі полягають у формуванні відносин співробітництва між працівниками і є важливою складовою задоволеності працівників організації.

неформальні комунікації, які забезпечують функціонування таких інформаційних каналів неформальних комунікацій, як поширення чуток, прояв думок, настроїв, поглядів людей.

Аналіз численних досліджень переконливо доводить, що комунікативна компетентність людини є, як самостійним психічним й соціально обумовленим утворенням, так і залежить від інших психологічних складових особистості, зокрема її властивостей, процесів, потреб, мотивації, ціннісних орієнтацій, установок, емоцій тощо. Основу комунікативної компетентності складають комунікативні задатки та здібності.

Проблема комунікативних здібностей фахівців юридичної праці, правоохоронців на сьогодні достатньо розглянута. Так, О. Федоренко відносить до розвинених комунікативних здібностей працівників правоохоронної системи такі: здатність до організації спілкування, що вимагає відповідних особливостей мислення, вільному володінні мовленням, емпатією, спонтанне сприйняття, певні соціальні установки (наприклад, інтерес до самого

процесу спілкування, а не лише до його результату), адекватне орієнтування в часі, у партнерах, у стосунках, у ситуації [11].

Також, буде не повним аналіз генези, змісту та складових комунікативної компетентності без впливу на її прояв та формування емоційної сфери. При взаємодії, спілкуванні людей відбувається не лише передача та отримання інформації, а зазвичай між людьми виникає психічний контакт. Це означає, що під час спілкування відбувається певний емоційний заклик, обмін емоціями, співпереживання та прояв різноманітного ставлення до партнера спілкування. Тому людське спілкування - це зв'язок між людьми, який призводить до виникнення взаємного психічного контакту емоційного ставлення, зараження, впливу-відповіді, які передаються вербальними і невербальними засобами і мають на меті встановлення взаєморозуміння і взаємопереживання.

Слід зауважити, що під час судового розгляду суддя часто стикається з проявом негативних емоцій. Зазвичай, у цих випадках у суб'єктів комунікації виникає емоційне напруження, що призводить до зміни змісту комунікативної взаємодії, підсилює стереотипність поведінкових проявів суб'єкта комунікації, спонукаючи як загальні, так і індивідуально-особистісні стереотипні форми поведінки. Зазначене, є важливим з точки аналізу комунікативної діяльності суддів. В силу свого ідеомоторного характеру, емоції сприяють тому, що поведінкові прояви під час судового розгляду носять імпульсивний характер, що досить часто створює ситуацію, коли судді змушені спостерігати, або бути включеними саме у конфронтаційні діалоги, з їх роздратованістю, агресивністю, відчаєм, різними проявами емоційної незадоволеності, що зазвичай впливає на виникнення егоцентричної спрямованості у комунікантів.

Не випадково О. Бандурка зазначає, що для належного виконання своїх професійних функцій суддя повинен володіти такими якостями, як "самоконтроль, емоційна стриманість, вміння зберігати спокій в емоційно напружених ситуаціях, вимогливість до форми поведінки та висловлювань сторін процесу, і в той же час виявляти терпимість, тактовність, здатність до релаксації, зниження надмірного емоційного збудження окремих учасників судового засідання" [12].

За визначенням О. Бондаренка, судді впливають на ряд аспектів суспільної думки, зокрема формують у громадян правосвідомість; кримінальні процеси створюють соціально-психологічну атмосферу невідворотності покарання; при високій культурі судового процесу судді створюють навколо злочинця атмосферу морального осуду; судовий процес стимулює прагнення суспільної думки до виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [10].

Щоб відповідати високим вимогам своєї професії, за думкою О. Черновського, суддя має бути наділений низкою високоморальних та професійних якостей, таких як чесність, громадянська мужність, сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, стійкість до стресів, працездатність у критичних ситуаціях, розвинутий інтелект, ерудиція, гнучкість мислення, вміння відділяти головне від другорядного, розвинута уява, інтуїція, здатність до абстрагування, проникливість, розуміння внутрішнього світу співрозмовника та його психологічних особливостей, вміння змінювати залежно від обставин

стиль спілкування, організаторські навички тощо [13]. Ці особистісно-професійні вимоги по суті є складовими професіограми судді.

Одним з основних аспектів професіограми судді є комунікативний. За думкою О. Бондаренка комунікативний аспект виявляється в спілкуванні з людьми в ході судового процесу. Це спілкування проходить в межах процесуального регулювання, і суддя є головним організатором спілкування. При цьому реалізуються такі якості судді, як чуйність, емоційна стабільність, уміння слухати і розмовляти та ін. Важливим є також позитивний емоційний настрій, що створюється в залі судового засідання зусиллями головуючого і сприяє справедливому розгляду справи [10].

Поряд із комунікативною складовою професіограми судді до нею включають також соціальний, реконструктивний, організаційний аспекти. Проте, слід зазначити, що комунікативний аспект, на наше переконання, є все ж таки визначальним, адже пронизує й "обслуговує" реалізацію всіх вище наведених аспектів професіограми судді. Так, під час виконання соціального аспекту професіограми, суддя стурбований не тільки тим, щоб належним чином, відповідно до закону, розглянути і вирішувати кримінальну справу, але і тим, щоб максимально використовувати судові процеси, судову практику і матеріали для попередження злочинних проявів й інших порушень законності. Задля цього проводяться публічні процеси за місцем роботи чи проживання потенційних правопорушників, здійснюються заходи з пропаганди законів серед населення, інша профілактична робота, що переважно відбувається комунікативним шляхом.

Також комунікативними засобами, втілюючи в життя ідеї, закладені в законі, суддя постійно знаходиться в центрі уваги всіх учасників судового процесу, при цьому одночасно виховує значну кількість людей, уособлює собою зразок прагнення до панування справедливості, до встановлення істини. Усі його словесні зауваження і навіть жести, погляд, міміка тощо піддаються постійному контролю й оцінці присутніх, тому досвідченого суддю відрізняє вербальна й невербальна неупередженість і витримка.

У реконструктивній діяльності судді реалізуються загальний і спеціальний інтелект, пам'ять, уява, аналітичний і синтетичне мислення, інтуїція, а також здатність комунікативним шляхом викласти, довести розумово-реконструктивні аргументи та факти, переконати інших у своїх аналітичних доводах і висновках. Таким чином, використовуючи комунікативний арсенал суддя спроможний здійснити та процесуально оформити поточний і завершальний аналіз усієї зібраної в справі інформації, остаточною метою якого є винесення, відповідно до чинного законодавства, справедливого, рішення або вироку.

Комунікативний аспект є складовою й організаційною діяльністю судді, який як головуючий керує ходом судового розгляду в межах процесуального закону. Поряд із проявом таких якостей судді, як воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість в організаційній діяльності судді присутні вміння переконувати, здійснювати правомірний вплив на інших, віддавати чіткі розпорядження та настанови, слідкувати за порядком та дотриманням процесуальної процедури під час судового засідання та у разі необхідності робити зауваження.

Взагалі управління залом судового засідання є однією із найважливіших суддівських навичок, необхідних для належного відправлення правосуддя. Саме комуніка-

тивним шляхом здійснюється процес судочинства у залі суду. Суддя управляє процесом спілкування зі сторонами, координує їх дії, поступово веде розгляд судової справи. При цьому знову підкреслюємо, що всі складові комунікативної компетентності судді повинні демонструвати його об'єктивність, відсутність пристрасності і "обвинувального нахилу". Отже, здійснюючи керівництво підготовкою та проведенням судового засідання, суддя в межах процесуального регулювання, що, як правило, має публічний характер, використовує весь спектр комунікативних форм, стилів, прийомів і засобів.

Окрім важливості професіографічних характеристик судді Г. Шиханцев, звертає увагу на зовнішній фактор, зокрема він стверджує, що "поведінка та зовнішній вигляд судді повинні викликати повагу у всіх присутніх і переконання в правоті судді, його здатності та вмінні вирішувати складні справи, долі людей" [14, с. 177]. Суддю також вирізняє висока культура мови. За допомогою мови суддя здійснює комунікативну функцію, регулює спілкування різних осіб, здійснює у допустимих формах психологічний вплив. Мова судді повинна вирізнятися лаконічністю, чіткістю формулювань, юридичною грамотністю. У діяльності судді важливе значення має письмова мова, вміння складати процесуальні документи.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі. Підсумовуючи аналіз теоретичних підходів до дослідження комунікації, спілкування та комунікативної компетентності слід зазначити, що науковцями виявляються різні особливості, визначення й складові цих феноменів. Одні вчені трактують, комунікативну компетентність як властивість та здібність, інші як стан, процес, результат тощо. Все це дозволяє стверджувати, що комунікативна компетентність є системним та складним утворенням, ризико притаманною, перш за все окремій людині, а також можна говорити, про прояв певних рис, особливостей та рівнів комунікативної компетентності у різних малих і великих соціальних групах і спільнотах. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, є результатом досвіду спілкування між людьми та залежить від інших психологічних складових особистості, її здібностей, потреб, мотивації, емоцій, інших психологічних властивостей і процесів тощо.

Суддя має бути наділений низкою високоморальних та професійних якостей, таких як чесність, громадянська мужність, сумлінність, відповідальність, дисциплінованість, стресостійкість, розвинуті уява, інтуїція, інтелект та операції мислення, розуміння внутрішнього світу співрозмовника та його психологічних особливостей, високий рівень комунікативної компетенції.

Комунікативну компетентність судді ми визначаємо як інтегральну психологічну й соціономічну складову його особистості, що включає індивідуально-своєрідну сукупність взаємопов'язаних комунікативних знань, умінь, навичок, спілкувальних стратегем, стилів, засобів, технологій передачі й отримання інформації, взаємодії та здійснення психологічного впливу на людей в системі соціальних відносин здійснення судочинства, що забезпечують ефективне виконання професійної судової діяльності.

Комунікативна компетентність судді пронизує всі складові його професіограми і має забезпечувати належну ефективність судового процесу, основними завданнями якого є: правильне застосування закону; правильний та своєчасний розгляд і вирішення кримінальних адмі-

ністративних, цивільних справ; зміцнення законності і правопорядку, попередження злочинів і правопорушень; правове і моральне виховання громадян, формування шанобливого ставлення до права і суду.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є розробка структурно-логічної моделі комунікативної компетентності судді за результатами аналізу нормативно-правових актів, емпіричне дослідження зв'язків складових комунікативної компетентності та провідних професійно важливих якостей суддів тощо.

Література

1. Иконникова Г. И. Философия права / Г.И. Иконникова, В.П. Ляшенко В. П. – М.: Гардарики, 2007. - 330 с.
2. Гусейнов А.А. Античная этика / А.А. Гусейнов. - М.: Гардарики, 2003. -270 с.
3. Сафьянов В.И. Этика общения: проблема разрешения конфликтов / В.И. Сафьянов. - М., 1997. - С. 17 - 20.
4. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник/ За ред. Н.Д. Бабич. - Чернівці: Книги - XXI, 2006. - 496 с.
5. Черри К. Человек и информация [Текст]: пер. с англ. / К. Черри - М. : Связь, 1972. - 368с.
6. Каган М.С. Мир общения / М.С. Каган. - М.: МГУ, 1998. - 216 с.
7. Добросмыслова С.Н. Основные научные подходы к определению понятия компетентности / С.Н. Добросмыслова. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-136494.html>
8. Драгомирецька Н.М. Комунікативна діяльність в контексті професійної діяльності державного службовця / Н. М. Драгомирецька // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. - Одеса: Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2003. - Вип. 4 (16). - С. 4-15.
9. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основні юридичної діяльності): навчальний посібник / С.Д. Гусарєв, О.Д. Тихомиров. - К.: Знання, 2005. - 655 с.
10. Бондаренко О.Ф. Специфіка психологічного знання та його місце в діяльності судді / О. Ф. Бондаренко. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar5-1.htm>.
11. Федоренко О.І. Види комунікативних вмінь та їх роль у професійній діяльності працівників правоохоронних органів / О. І. Федоренко. // [Електронний ресурс] Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2012. - Вип. 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadsps_2012_1_21.pdf.
12. Бандурка А.М. Юридическая психология : Учебник / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянська. - Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. - 596 с.
13. Черновський О. К. Психологічна компетентність судді у практичній діяльності / О.К. Черновський // Вісник Вищої ради юстиції. - 2011. - № 2(6). - С. 14-18.
14. Шиханцев Г.Г. Юридическая психология / Г.Г. Шиханцев. - М.: Зеркало-М, 2006. - 272 с.

*Лапшинська Н. Б.,
аспірант заочної форми навчання
аспірантури та ад'юнктури ОДУВС.*

Науковий керівник:

*Пасько О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри психології та
педагогіки ОДУВС*

Надійшла до редакції: 06.11.2016